

„MARAD HÁT AZ UTUNK BEBARANGOLÁSA”

– Korpa Tamás beszélgetése Demeter Zsuzsa

irodalomtörténésszel, szerkesztővel –

– *Irodalomtörténeti működésed egyik fontos vállalása, hogy az egykori Utunk folyóirat szellemi holdudvarához tartozó szerzők életművét kutatod. Sigmond Istvánról szóló monográfiád (2018) után 2022-ben publikáltad Bálint Tibor-kutatásaidat könyv formájában. Vállalásod különlegessége abban is áll (és innen is értelmezhető), hogy te magad az Utunk utódjának, a Helikonnak vagy a szerkesztője. Milyen utakat járt be az Utunk? Magának a folyóiratnak az alakulástörténetével is foglalkozol?*

– Nem valószínű, hogy ha 2007-ben Szilágyi István nem hív meg a *Helikon* csapatába, rájöttem volna arra, mekkora kincsesbánya rejlik a *Helikon* raktárában. De nyilván az *Utunk* szellemiségéről, arról, hogy miként működött a folyóirat, milyen személyi viszonyok voltak, első körben az akkor még ott dolgozó vagy be-belátogató egykori Utunk-szerkesztők (Király László, Mózes Attila, Nagy Mária, Lászlóffy Aladár) anekdotáiból, elejtett megjegyzéseiből szerezhettem tudomást. Ezeken a beszélgetéseken jöttem rá, hogy én mennyire keveset tudok az *Utunk*ról, meg úgy egyáltalán, a ’89 előtti irodalmi élet és intézményháló működéséről. Mivel teljes *Utunk*-kollekció állt a rendelkezésemre, szép lassan elkezdtem olvasgatni, lapozgatni a folyóiratot: hihetetlenül izgalmas és tanulságos olvasmány, számos, ma már kevésbé ismert szerzőt fedeztem fel magamnak, Deák Tamástól Panek Zoltánon át Palocsay Zsigmondig, nem beszélve arról, hogy valamennyire sikerült létszerűbb képet

Demeter Zsuzsa
(Szentés Zágón fotója)

nyernem arról, hogyan is működött az irodalmi élet akkortájt, vagy elgondolkodni azon, merre lehetnek egyes írói hagyatékok, relikviák. Hogy milyen utat járt be az *Utunk*? Ezt talán egy tanulmányban kellene megírni (mert ezzel is adósok vagyunk, ahogy egy teljes Utunk-reper-tóriummal is, bár úgy tudom, Kuszálik Péter hangyaszorgalommal készíti), az viszont az eddigi Bálint Tibor-kutatásokból látszik, hogy a hatvanas évek elejétől egészen a nyolcvanas évek közepéig az *Utunk*nak jelentős szerepe volt az egyes írói pályák alakulásában, a lap hasábjain zajló irodalomelméleti, műfaji, kritikai viták valamiképp lecsapódtak a szépirodalmi szövegekben. Talán a személyes életpályákon, így a Bálint Tiborén is lemérhető majd az *Utunk* alakulástörténete, mint ahogy az is igazolható lesz, hogy az *Utunk* szerzői köre, a személyes kapcsolat-háló is identitásformáló erővel bírt. Azért is merem ezt állítani, mert Bálint Tibor életművének egy jelentős, kötetben meg nem jelent része épp az *Utunk* hasábjaira íródott heti rendszerességgel – valamiképp reflektált tehát Bálint Tibor írásai révén az *Utunk*ban zajló vitákra, írásokra, ahogy az *Utunk*ban közölt, róla szóló kritikák, viták is visszahatottak szövegeire vagy egyáltalán arra az íróképre, amit kialakított magáról vagy kialakult róla.

– *A Kolozsvár-dialógusok című tanulmánykötetben az Utunkban 1948 és 1989 között megjelent, a Házsongárdi temetővel valamilyen módon összefüggésbe hozható szövegeket vizsgálsz, mértékadó irodalom-, lap- és temetőtörténeti hozzájárulásként. Milyen érdekes, hogy maga az orgánium egy 1989-ben lezárt archívum, ha úgy tetszik, sírkert, és ebben a sírkertben végzel ásatásokat egy másik sírkert miatt. Milyen jellegű, műfajú, modalitású szövegekre lettél figyelmes? Vannak közös pontjai és nagy különbségalakzatai ezeknek?*

– Amióta megírtam a tanulmányt, még számos Házsongárd-szöveget olvastam az *Utunk*ban – a hasonlatod egyébként találó, lassan agyonnyom a kiásott föld. Az említett tanulmányban elsősorban a Házsongárd szépirodalmi lecsapódásait vizsgáltam: vers, próza, esszé, de nyilván sokkal szélesebb lenne a merítés, ha a különböző nekrológokra is kitértem volna. A szépirodalmi szövegek természetesen széttartóak, de valamennyi megszólaló számára a személyes, vallomásokos jelleg volt az a közös pont, ahonnan elindulhattam. A Házsongárd az *Utunk*-szer-

zők számára (is) a Kolozsvár-térképen az a pont, amelyhez nem lehet nem viszonyulni, hiszen identitásuk egy részét képezi. Egy olyan szellemi holdudvar, ahol mindenki megtalálja a maga szellemi elődjét, nem egy esetben kortársát. Innentől már csak személyes vérmérséklet kérdése a tonalitás és a választott műfaj. Egyszer szeretném számba venni az *Utunkban* közölt nekrológokat is – kinek volt tisztje búcsúztatni mondjuk Kós Károlyt vagy Nagy Istvánt vagy Szilágyi Domokost? Úgy tűnik, legalább akkora szerepe van az irodalmi életben betöltött hierarchiának, mint az írói (önként vállalt vagy ráaggatott) identifikációnak.

– *Csupán a felsorolás szintjén megemlítenél néhány példát a búcsúztatott-búcsúztató vonatkozásban? Érdekes kapcsolati háló, emberi relációk, izlésszimptiók rajzolódhatnak ki általuk.*

– A legmeggrázóbb számomra Szilágyi István nekrológja volt Szilágyi Domokos temetésén: „Fiúk, nekünk nincs több tékozolni való talentumunk, nincs szeszekkel tompítani muszáj-eszménk” – mondja Szilágyi István, ma is hidegrázós sorok. De az *Utunk* egyik hírből tudjuk, hogy Nagy László is búcsúztatta Szilágyi Domokost, szövegét az *ÉS* közli (a nekrológok mindegyikét egyébként nem minden esetben közlik, de az *Utunk* hírhasábjá ilyen szempontból is kincsesbánya, abból kiderül, kik mondanak búcsúbeszédet egy-egy temetésen, s esetleg azt is, melyik folyóirat közli a szövegeket). Hervay Gizella sírjánál 1982-ben Lászlóffy Aladár mond beszédet, s bár nem számoltam meg, de úgy tűnik, Lászlóffy Aladárra hárul legtöbbször a pályatársak, irodalmi nagyságok búcsúztatása. Kós Károlyt Lászlóffy Aladár, Domokos Géza, Benkó Samu és Ion Vlad búcsúztatja 1977 szeptemberében, a Magyar Írók Szövetsége nevében Cseres Tibor búcsúzik, de a nekrológokat közlő lapszámban Dávid Gyula és Marosi Péter is megemlékezik életművéről. A méltatlanul elfeledett Darkó István sírjánál a sajnálatosan korán eltávozott Szöcs Géza búcsúzik. Bálint Tibor tiszte Nagy István sírjánál, síremlékének avatásán beszédet mondani. Igaz, Nagy István korabeli szerepét jól jelzi, hogy halálakor, 1977-ben három egész oldalt szentelnek neki: Bálint szövege mellett Sütő András, Létay Lajos, D. R. Popescu, Marosi Péter, Palocsay Zsigmond, az akadémia, az írószövetség, a művelődési és szocialista bizottság búcsúszövegét is közlik. De

persze sok mindent elárul a korszakról az is, hogy például szintén csak 1977-ben, Szabédi születésének 70. évfordulóján szabad közölni Asztalos István Szabédi sírjánál mondott búcsúbeszédét. 1959. április 23-án csak egy háromsoros tudósítást közöl a lap Szabédi halálhíréről, s majd' egy évtizedes hallgatás övezi személyét – '69-ben már megemlékezhetnek az életművéről, 1979-ben pedig Lászlóffy Aladár *Tavaszi séta* című, egy Házsongárd-séta alkalmából írt esszéjében búcsúzik egykori tanárától. Ezzel a kései siratóval lesz kerek Szabédi búcsúztatása.

– *Nagyon érdekes találat a Lászlóffy-esszé és a Szabédi-emlékezet bűvópatakként való megjelenése, láttatása. Izgalmas lehet az elhallgatás és a kiemelés szempontjai szerint is vizsgálni az Utunk-textet (kiről lehet megemlékezni, milyen terjedelemben, milyen megszólalókkal, milyen kontextusban). A Szabédi-eset mellett találtál még más szembetűnő példát is a „késleltetett” emlékéllítésre? Nagyon érdekelné az is, persze messzire vezet, tudom, hogy milyenek a szocializmus temetőképei, temetőképzetei; vajon létezett-e olyan ideológiai protokoll, amely előírta a halálról és a túlvilágról való beszéd „korrekt” módját, vagy teljesen szabadkezet kaptak a szerzők?*

– Nem tudom, vannak-e a Szabédiéhoz hasonló példák – bizonyára igen, csak utána kell bogarászni. Deák Tamás halálhírének például nyoma sincs az *Utunk*ban. Szabédi esete azonban arra is rávilágít, hogy az ötvenes-hatvanas évek „ideológiai protokollját” nem lehet összehasonlítani a 70-es évekével. Földes Lászlóról halálakor, 1973-ban már lehet nekrológokat közölni, de jó kérdés, hogy ezek a nekrológok hogyan *nem* beszélnek Földes korábbi félreállításáról – nemcsak az a kérdés tehát, hogy kiről mikor írnak, hanem a hogyan. A „korrektség”, legalábbis amennyire én érzékelem, nem annyira a halállal és a túlvilággal szembeni beszédmóddal, hanem a rendszerrel szemben érzékelhető. Cenzúrázott korrektség ez, ezért is nehéz megtanulni olvasni ezekből a szövegekből. De ez nemcsak a nekrológokra érvényes, hanem például a korszak irodalomkritikai beszédmódjára is.

- Kik azok a szerzők, akik leginkább témává teszik a Házsongárdot? Ha jól tudom, az általad kutatott Bálint Tibort például nagyon is foglalkoztatta Kolozsvár emlékezete és szépirodalmi imaginálhatóságának kérdése. Az ő (Utunk-béli és akár Utunkon kívüli) írói praxisában mennyire bukkantál Házsongárd-nyomokra?

- Hosszú lenne felsorolni mindazon szerzőket, akik irodalmi témává emelték a Házsongárdot – én megpróbáltam valamiképp strukturálni a különböző Házsongárd-szövegeket, s ezekből emeltem ki Palocsay Zsigmond, Panek Zoltán vagy épp Bálint Tibor szülőföld-esszéjét, Palocsay és Lászlóffy Aladár Házsongárd-verseit, illetve a Házsongárdot mint régiséget, szellemi örökséget tematizáló Király László-, Méhes György-szövegeket, vagy rövid kitérőként Szilágyi István Szisznekrológját. Bálint Tibor Kolozsvár-térképén a *Zokogó majomból* is ismert külváros és a Házsongárd (nemcsak mint hely, hanem mint lelki táj, belső térkép) egymáshoz igencsak közel állnak – a már említett szülőföld esszéjén, az *Egyszer én is harangoztam* címűn kívül a *Zokogó majom* hősei is megfordulnak többször is a sírkertben, ha nagyon konkrétan értelmezem a kérdésed, s mint ahogy erre fel is figyelt a korabeli kritika. Azt hiszem, épp Szilágyi István írja le azt elsőként az Utunkban, amikor megjelenik a *Zokogó majom*, hogy Bálint Tibor regénye lényegében egyetlen zajos vonulás a Kövespad utcától a Házsongárd környéki almafák felé, hogy aztán Bálint Tibor továbbterelje őket halálukon is túlra, könyvének lapjai közé. És ez a vonulás lényegében Bálint későbbi szövegeiben, az *Öregek könyve*-sorozatban is folytatódik valamiképp.

- Egy helyen úgy fogalmazol, hogy a Házsongárd Anteusz-létünk biztosító és a Kronoszok nyugóhelye. Kifejtenéd, mire gondolsz?

- Veress Zoltán és Marosi Péter szülőföldesszéinek összevonása a metafora, sajnos nem én találtam ki. Veress Zoltán emberi létünk egyik nagy szimbólumaként Anteuszt jelöli meg idézett esszéjében, állítva, hogy a szülőföld az a hely, amelyen Anteuszként állva erőt meríthetünk – minden attól függ, mekkora a „talpunk”, amellyel kötődünk. Erre a metaforára épül Veress vitaindító esszéje – s erre születnek részben az Utunk Évkönyvben a Házsongárdot is tematizáló válaszok. De

hogy mit rejt pontosan a mondat, azt nálam sokkal szebben összefoglalta Bálint Tibor, hadd idézzem: „A szülőföld három szem sárga szilva egy fekete sírkőlapon és az a gyerekes meggyőződés, hogy miközben a kövön átmelegedett gyümölcsöt majszolom a Házsongárdi temetőben, dédnagyapáim húsából táplálkozom, akikhez lenyúlik a szilvafa gyökere.”

– *Számodra milyen példaértékek rendelhetők a Házsongárdhoz? A személyes életedben játszik valamilyen szerepet?*

– Hazudnék, ha azt mondanám, hogy gyakori látogatója vagyok a Házsongárdnak – a te korábbi hasonlatoddal élve inkább úgy fogalmaznék, hogy az én *Utunkban* tett sétáim amolyan áttételes Házsongárd-séták, még ha például Fodor Sándor vagy Mózes Attila *Utunk-szövegeit* olvasva ki is lépek a Házsongárd kapuján más kolozsvári vagy vásárhelyi temetőbe. Lehet, hogy ami közel van, mindennap elérhető, elveszti nagyságjellegét, ezért is nem zárandokolunk el gyakrabban a Házsongárdban fekvő irodalmi elődeink sírjához. Meg valószínűleg a kultusz természetéből is következik, hogy ezek a séták nem mindennaposak. De a Házsongárdhoz való viszony sokrétű – s akármilyen kultikus helynek is tekintjük, elsősorban mégiscsak temetésekre járunk oda, az elmúlt évtizedben egyre gyakrabban. A Házsongárdhoz való viszony a kolozsváriság – vagy ahogy a fentebb említett szövegekből is kiderült – a szülőföldhöz való viszony függvénye is, s én ilyen értelemben huszonvalahány év kolozsvári lét után sem lettem kolozsvári, s nem is lehetek az soha – nincsenek itt saját halottjaim, nem tudok dédnagyapáim húsából táplálkozni. Marad hát az *Utunk* bebarangolása. Egyébként gyerekként, egy iskolai kirándulás alkalmával voltam először a Házsongárdban – arra nem emlékszem, hogy kiknek a sírjához zárandokoltunk el (gyerekként Kobak sírja inkább érdekelhetett, mint a Dsidáé, akiről valószínűleg nem is hallottam addig), arra viszont emlékszem, hogy egy elhanyagolt kriptába bepillantva találkoztam először azzal a „nagy, erős félelemmel előtte a halálnak”, amely később a *Kő hull apadó kútba* vagy a *Mester és Margarita* olvasása közben csapott meg, máig sem mertem újraolvasni őket.

- *Hogyan érzed, a Házsongárd mellett más kolozsvári sírkertet is őriz elevenen az irodalmi emlékezet? Számomra annyira revelatív volt például „behajózni” Kolozsvárra Szászfenes felől, és megpillantani a monostori temetőt. A holtak városát a domboldalon, beékelődve a panelnegyedbe. Vagy úgylát fogalmazhatnák, hogy összeépülve vele. Nem láttam még lakóteleppel keretezett temetőt korábban.*

- Talán a Kismező utcai temetőt tudnám ide sorolni, Fodor Sándor vagy egykori kedves tanárom, Szabó Zoltán nyugóhelyét, de ezekről Gaal Györgyöt érdemes faggatni, *A Házsongárdtól a Kismezőig* című 2016-os könyvében foglalta össze legutóbb, amit a kolozsvári sírkertekről tudni érdemes.

- *Végezetül téged is megkérnélek egy más típusú összefoglalásra. A Helikon portáljának Archívum fülére kattintva váratlan meglepetésre bukkanhat az olvasó: a Helikon számai mellett ugyanis elérhetővé váltak az Utunk digitalizált példányai is, továbbá egy nagyon gazdag, több szempontú fotóarchívum a közösségivé és kereshetővé tétel szép példajaként. Megosztanál, kérlek, a fotógalleria koncepciójáról néhány információt? Melyek voltak számodra a legizgalmasabb találatok?*

- Látod, ez is milyen érdekes látletele a beszélgetésünk elején említett kincsesbányának, napokig tudnék róla beszélni. A *Helikon* tavalyelőtti költözésekor az *Utunktól* örökölt vasszekrényeket kellett kirámolni, akkor hullottak ki a „csontvázak” a szekrényből. Tizenöt éve dolgozom a lapnál, soha senkinek, így nekem sem jutott eszembe, hogy megnézzünk, mit rejtenek a böhöm vasszekrények. Most meg ezresével kerültek elő kéz- és gépiratok. Lényegében az *Utunk* szinte teljes fotóarchívuma. A kéziratos anyagnak csupán töredék része maradt fenn, de ez sem elhanyagolandó: kb. 18 doboznyi írott anyagot sikerült archiválni, köztük Szócs Géza- és Lövétei Lázár László-kézirat, az irodalmi tantárgyversenyek néhány évfolyamának eredeti dolgozatai a '89 előtti időszakból, mint például a Tompa Andreáé, az Orbán János Dénesé, a Szilágyi Palkó Csabáé – amelyeket annak idején rendszeresen közölt az *Utunk* -, leltárkönyvek, gazdasági kimutatások, egykori *Utunk* Évkönyvek teljes gépiratait, szerkesztőségi levelezés. Valamilyen szinten sikerült megszerezni ezeket, de alaposabb feldolgozására még

lelkes egyetemisták, doktoranduszok kerestetnek. Aztán előkerült az Utunk és a Helikon régi pecsétje, Sigmond István kardigánja, Mózes Attila jegyzetfüzete, Szöcs István sétatálcájának fele. A fotóarchívumnak, érdekes módon, jóval tetemesebb része maradt fenn: azt nem tudjuk, mekkora lehetett, jelenleg 12 ezer képet digitalizáltunk, ennek egy részét találhatja meg az olvasó, ha fellátogat a Helikon digitális archívumába. A képek azonosítása, feltöltése jelenleg is zajlik, hamarosan mind a 12 ezer kép elérhető lesz a honlapon. Egyelőre ez a közösségivé tétel a prioritás, illetve a képek rendszerezése, archiválása. Érdemes lenne elgondolkodni egy komolyabb adatbázison is. Aprólékos, sok kutakodást igénylő munka, egyenként kell azonosítani a képeket.

A fotóhagyaték túlnyomó része képzőművészeti anyag, eddig kb. 250 képzőművész munkáját regisztráltuk. Gy. Szabó Bélától Orth Istvánon át Györkös Mányi Albertig, hogy csak párat említsek. A színházi anyag talán a legmunkásabb: a '89 előtti romániai színházak előadásairól készült fotókat rettentő macerás azonosítani. Jó esetben a kép hátán szerepel az előadás címe. Nagy segítség az Arcanum digitális tudománytár is – a fotók nagy része ugyanis megjelent anno az *Utunkban*, így a képzőművész neve mellett sok esetben a kép címét, színházi előadások esetében a színházat, az előadás bemutatóját, illetve a fotón található színészeket, rendezőt is tudjuk azonosítani. Nem mellesleg azt is látjuk, hogy egy-egy képzőművészeti tárlatról, színházi vagy zenei előadásról kik írtak kritikát. Színház-, zene- és képzőművészet-történeti gyorstalpaló a javából. Az archívum harmadik részét az irodalmi/művészportrék képezik, és számomra ezek a legizgalmasabbak. Az elmúlt száz év irodalmának képes irodalomtörténete ez, az eddig csak könyvek gerincéről ismert nevek hirtelen arcot kapnak vagy megmutatják ifjúkori önmagukat: Palocsay Zsigmond, Földes László, Bartis Ferenc, Majtényi Erik, Huszár Sándor, Fodor Sándor, vagy az ifjúkori Bogdán László, Láng Gusztáv... Érdekes, Szilágyi István-portrét egyet sem találtunk. Egyik nagy kedvencem a Kós Károlyról készült sorozat – feltehetően 1973-ban született, ekkor kapta meg Kós a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának gyémántokkal ékesített Zászlórendjének I. fokozatát. Az archívumban az ekkor elhangzott beszédének kézírata is olvasható. És az is gyakran előfordul persze, hogy fogalmunk

sincs, ki van a képen. Ilyenkor szoktuk megkérdezni Király Laci bácsit, Cseke Pétert, Dávid Gyulát vagy Markó Bélát... És hát ott vannak még a különféle illusztrációs anyagok: különböző városok és falvak képei, a szocialista munka hőseiről készült portrék, gyárak, munkások, Ceșescu-fotók. Ez utóbbiról lemeznyomatokat is őrzünk. Jó lenne, ha ezeket a képeket kiállítás keretében is meg tudnánk mutatni, van is néhány ötletünk már erre nézvést.

Kezdet II.